ТЕМА 9. СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

1. Поняття, ознаки та значення суб'єктивної сторони.
2. Поняття і значення вини.
3. Умисел та його види.
4. Необережність та її види. Випадок (казус).
5. Змішана форма вини.
6. Факультативні ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення: мотив, мета та емоційний стан особи.
7. Помилка та її значення.

1. *Суб'єктивна сторона КП* – це внутрішня сторона КП, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно-небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків.

До *обов'язкових ознак* належить вина у формі умислу або необережності.

До *факультативних ознак* належать мотив, мета КП та емоційний стан особи, яка вчиняє КП.

Але якщо факультативні ознаки **прямо вказані в диспозиції** кримінально-правової норми, то вони **набувають значення обов'язкових**

Встановлення ознак, що характеризують суб'єктивну сторону складу КП, є необхідною умовою правильної кваліфікації КП, визначає ступінь суспільної небезпеки діяння й особи, яка його вчинила, впливає на застосування покарання.

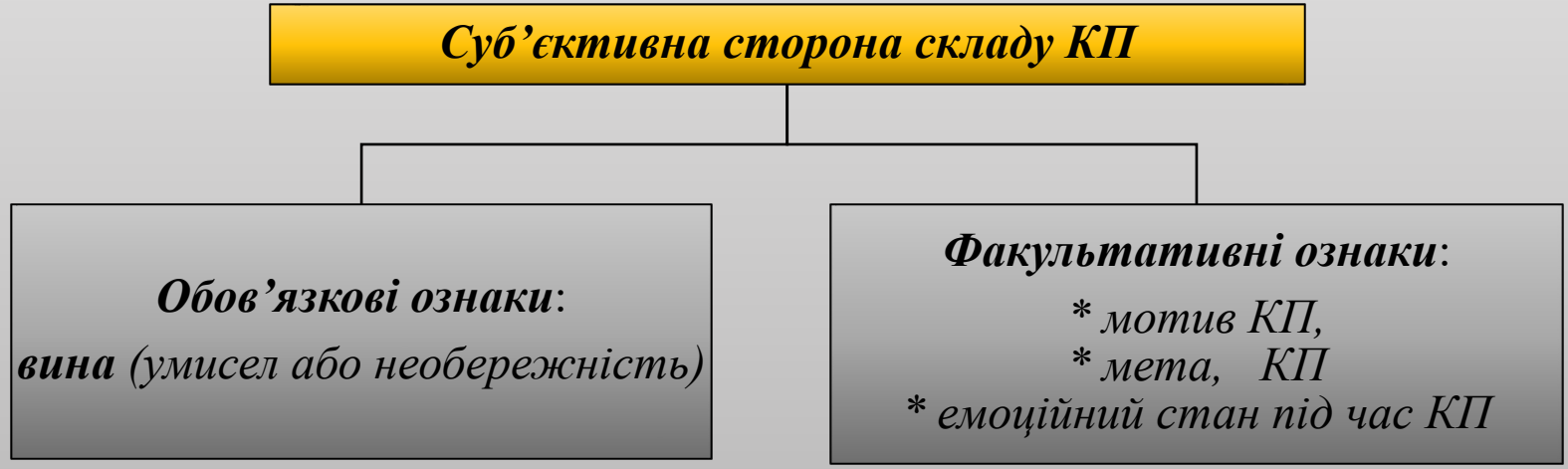

2. Поняття вини законодавчо визначене. Згідно зі ст. 23 КК України, «***виною*** є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності».

Вина як обов'язкова ознака складу КП завжди пов'язана з його об'єктивними ознаками. Вина характеризується змістом, сутністю, формою та ступенем.

Зміст вини – це сукупність психічних елементів, у яких відображаються об'єктивні ознаки КП, які виражають певне ставлення особи до цих ознак.

Сутність вини – це негативне ставлення особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, до суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом.

Ступінь вини – це кількісна характеристика вини. Вона визначає тяжкість вчиненого діяння й небезпечність особи винного.

Форма вини – це зазначені в КК України сполучення певних ознак свідомості і волі особи, яка вчиняє КП

<u>Чинне кримінальне законодавство виділяє дві форми вини – умисел (ст. 24 КК) і необережність (ст. 25 КК)</u>

Умисел поділяється на прямий та непрямий, необережність – на кримінальну протиправну самовпевненість та кримінальну протиправну недбалість.

Кожну форму вини характеризують інтелектуальна та вольова ознаки.

Відсутність вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони виключає склад КП. Визначення форми і ступеня вини – необхідна умова для правильної кваліфікації КП і визначення необхідної міри покарання за вчинене.

3.

Умисел** поділяється на **прямий** і **непрямий

суб'єкт, який штовхає у воду людину, котра не вміє плавати, з човна, який перебуває на середині широкої і глибокої ріки, не має будь-яких достатніх підстав для реальної надії на те, що потерпілий не загине; особа в цілях захисту свого будинку пустила електричний струм по паркану

***Прямим** є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання (ч. 2 ст. 24 КК)*

***Непрямим** є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (ч. 3 ст. 24 КК)*

***Інтелектуальний момент** включає усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності) та передбачення його суспільно небезпечних наслідків*

***Вольовий момент** – бажання настання кримінальних протиправних наслідків*

***Інтелектуальний момент** також включає усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності) та передбачення його суспільно небезпечних наслідків*

***Вольовий момент** полягає у тому, що особа хоча і не бажає, але свідомо припускає настання суспільно небезпечних наслідків*

Закон обмежує інтелектуальний момент прямого умислу усвідомленням лише суспільної небезпечності діяння і не вимагає усвідомлення винним його протиправності. Передбачення при прямому умислі включає усвідомлення як можливості, так і неминучості настання відповідних кримінально протиправних наслідків.

Поділ умислу на прямий і непрямий має важливе значення для практики застосування кримінального закону. Таке відмежування впливає на кваліфікацію КП та індивідуалізацію кримінальної відповідальності й покарання. Поділ умислу на види також є важливим для відмежування замаху на КП від закінченого КП

В теорії та практиці кримінального права виділяють ще кілька видів умислу:

1) за часом виникнення й формування:

- ***заздалегідь обдуманий умисел*** – це такий умисел, в якому намір вчинити КП і саме КП відокремлені один від одного певним проміжком часу, протягом якого суб'єкт обдумує плани і способи вчинення КП (місце, час, знаряддя й засоби вчинення КП тощо)

наприклад, ст. 201 КК «Контрабанда», ст. 257 КК «Бандитизм»

- ***умисел, що раптово виник*** характеризується раптовістю появи і негайною його реалізацією

наприклад, характерний для побутових КП, діянь, вчинених на ґрунті особистих неприязних відносин або в стані алкогольного сп'яніння і т.п.

- Окремим видом умислу, що раптово виник, є ***афектований***, який виникає у процесі сильного душевного хвилювання під впливом протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого

наприклад, ст. 116 КК «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання», ст. 123 КК «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»

2) за ступенем уявлення винного про наслідки КП:

- ***визначений умисел*** – це такий умисел, коли особа чітко уявляє собі характер і розмір наслідків вчиненого нею діяння. При цьому визначений умисел може бути:
  - ***простим*** (коли винний передбачає настання одного кримінального протиправного наслідку)

наприклад, особа бажає викрасти гроші із каси магазину та має чітке уявлення про характер наслідків

  - ***альтернативним*** (коли винний передбачає можливість настання двох або більше, але індивідуально визначених наслідків)

наприклад, при заподіянні проникаючого ножового поранення грудної клітини потерпілого винний однаковою мірою передбачає і бажає настання смерті потерпілого або заподіяння йому тяжкого тілесного ушкодження

- при ***невизначеному умислі*** кримінальні протиправні наслідки не є конкретизованими. Відповідальність у таких випадках **настає за шкоду, яка фактично заподіяна**

наприклад, при нанесенні ударів кулаком винний не передбачає, які саме тілесні ушкодження будуть заподіяні потерпілому: легкі, середньої тяжкості або навіть тяжкі

Однак, зазначені вище різновиди умислу не мають самостійного характеру та є *деталізацією прямого та непрямого умислу*

водій, перевищуючи швидкість, усвідомлює небезпеку порушення правил дорожнього руху і те, що від його дій можуть наступити небезпечні наслідки, але вважаючи себе професіоналом, розраховує на їх відвернення (розраховує, що зуміє вчасно загальмувати та запобігти наїзду на пішохода

порушення правил користування отруйними речовинами для боротьби із гризунами, що потягло заподіяння шкоди життя або здоров'ю потерпілого; винний викидає у вікно із третього поверху скляну пляшку, що падає на голову перехожому, заподіюючи йому тілесне ушкодження

Необережність** поділяється на **кримінальну протиправну самовпевненість** та **кримінальну протиправну недбалість

Необережність є ***кримінальною протиправною самовпевненістю***, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення (ч. 2 ст. 25 КК)

Необережність є ***кримінальною протиправною недбалістю***, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була й могла їх передбачити (ч. 3 ст. 25 КК)

Інтелектуальна ознака включає в себе передбаченість особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння

Вольова ознака полягає у легковажному розрахунку на відвернення небезпечних наслідків свого діяння (особа недооцінює шкідливості своїх дій та переоцінює ті обставини, які, на її думку, здатні відвернути шкоду)

Інтелектуальна ознака полягає у відсутності у особи усвідомлення суспільної небезпеки вчинюваного нею діяння, а також відсутності передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків

Вольова ознака кримінальної протиправної недбалості полягає у двох критеріях – ***об'єктивному*** *(«повинна була» передбачити настання шкідливих наслідків)* і ***суб'єктивному*** *(«могла їх передбачити»)*

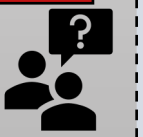

Лише їх <u>сукупність</u> утворює кримінальну протиправну недбалість

Від кримінальної протиправної недбалості слід відрізняти так званий ***випадок («казус»)***, тобто невинне заподіяння шкоди.

Він має місце тоді, коли особа, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння, ***не могла і не повинна була передбачити настання кримінальних протиправних наслідків.***

наприклад, М. і К. йшли польовою дорогою. М., закурюючи, кинув у зарослий травою кювет палаючий сірник, який потрапив у бочку з-під бензину, внаслідок чого бензин, що залишився в бочці, запалав і стався вибух. Дном бочки, що вилетіло, К. були заподіяні тяжкі тілесні ушкодження. Сам же М. від вибуху не постраждав, бочки, що лежала в кюветі, не бачив. У цьому випадку М. не передбачав можливості заподіяння шкоди К. і не міг її передбачити

У цьому випадку **відсутній суб'єктивний критерій**.

5. *Змішана (складна, подвійна) форма вини* – це різне психічне ставлення (у формі умислу і необережності) особи до самого діяння і суспільно небезпечних наслідків такого діяння.

Виділяються дві групи КП зі змішаною формою вини:

- *діяння, що становить собою порушення правил безпеки, саме по собі, у відриві від наслідків, є адміністративним, дисциплінарним чи іншим правопорушенням, і тільки настання суспільно небезпечних наслідків, причинно пов'язаних з діянням, робить усе вчинене кримінальним правопорушенням.*

  Коли винний порушує правила умисно, має місце змішана форма вини: до діяння – умисел, а до наслідків – необережність;

  уцілому КП розцінюється як необережне

  наприклад, ст. 271 КК «Порушення вимог законодавства про охорону праці», ст. 286 КК «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами», ст. 291 КК «Порушення чинних на транспорті правил»

- *передбачене законом умисне діяння спричиняє два різних наслідки: перший (найближчий) є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, другий (віддалений) – кваліфікуючою ознакою.*

  Тут щодо діяння і щодо першого, обов'язкового наслідку суб'єктивна сторона виражається в умислі, а щодо іншого (кваліфікуючого) наслідку – тільки в необережності

  уцілому КП визнається умисним

  наприклад, ч. 2 ст. 121 КК «Умисне тяжке тілесне ушкодження» – умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, ч. 2 ст. 194 КК «Умисне знищення або пошкодження майна» – умисне знищення або пошкодження майна, що спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки

6. До факультативних ознак суб'єктивної сторони складу КП належать: мотив, мета та емоційний стан. Завдяки ним можна виявити причини протиправної поведінки, точно визначити форму вини і ступінь суспільної небезпеки особи та дати правильну кримінально-правову оцінку вчиненому.

Інші факультативні ознаки суб'єктивної сторони

- ***Мотив КП*** – це внутрішнє спонукання особи на вчинення КП
  - *ст. 146 КК «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» – корисливих мотивів, ст. 148 «Підміна дитини» – з корисливих або інших особистих мотивів*
- ***Мета КП*** – це уявлення особи про результат, який вона хоче досягнути, вчинивши КП
  - *ст. 127 КК «Катування» – з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб, ст. 144 КК «Насильницьке донорство» – з метою використання людини як донора*
- ***Емоційний стан особи, яка вчиняє КП*** – це психічний стан особи, в якому вона перебуває під час вчинення КП внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого
  - *ст. 116 КК «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання»*

Мотив і мета можливі тільки в умисних КП, при цьому *мета може бути тільки у КП з прямим умислом*

Якщо мотив в ряді випадків може бути кваліфікуючою ознакою, то емоційний стан – навпаки, пом'якшуючою обставиною

7. *Помилка у кримінальному праві* – це неправильне уявлення особи про дійсний юридичний чи фактичний характер вчиненого нею діяння і його наслідки.

Характер помилки може значно вплинути на правильне встановлення дійсного змісту суб'єктивної сторони складу КП, а також на вирішення питання про правову оцінку вчиненого.

Розрізняють два види помилок:

Юридична помилка – це неправильне уявлення особи про правову оцінку вчиненого діяння та його наслідків.

Виділяють такі ***види юридичної помилки*:**

- помилка щодо кримінальної протиправності діяння;
- помилка щодо кваліфікації вчиненого;
- помилка у виді та мірі покарання.

Помилка в кримінальній протиправності діяння полягає в неправильному уявленні особи про те, що вчинене нею є КП, тоді як насправді КП його таким не визначає, та навпаки – у неправильному уявленні особи про незлочинність діяння, тоді як за законом воно є кримінальним протиправним. У першому випадку **<u>кримінальна відповідальність не настає</u>**

наприклад, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка вчиняє скуповування і продаж валютних цінностей і вважає, що ці дії є КП, а в дійсності ж такі діяння не передбачені в КК як протиправні

Юридична помилка не впливає на кваліфікацію КП та не звільняє від кримінальної відповідальності

Фактична помилка – це неправильне уявлення особи про обставини, які утворюють об'єктивні ознаки конкретного складу КП.

Існують такі ***види фактичної помилки*:**

- помилка щодо об'єкта (предмета);
- помилка в характері діяння (дії або бездіяльності);
- помилка щодо розвитку причинного зв'язку;
- помилка відносно суспільно небезпечних наслідків;
- помилка щодо особи потерпілого.

***Помилка щодо об'єкта* (предмета)** має місце у випадках, коли винний спрямовує свої дії проти одного об'єкта, помилково сприймаючи його за інший

наприклад, особа, бажаючи викрасти наркотичні засоби, проникає до аптеки і викрадає, як вона вважає, наркотичні засоби, в дійсності ж з'ясовується, що викрадені ліки не є наркотичними засобами; бажаючи знищити дім, який належить захиснику, в зв'язку з його діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, особа помиляється адресою і підпалює дім, який належить іншій особі

Помилка в характері вчиненого діяння полягає в неправильному уявленні особи щодо наявності або відсутності у її діях (бездіяльності) фактичних ознак, що утворюють об'єктивну сторону конкретного складу КП. Тому вчинене кваліфікується не як закінчене КП, а як замах на нього, оскільки намір об'єктивно не було реалізовано

наприклад, мати новонародженої дитини, бажаючи позбутися неї, кидає дитину в контейнер для сміття, вважаючи, що позбавляє її життя, однак з'ясовується, що дитина народилася мертвою; передача матеріальної винагороди особі, помилково прийнятої за службову

- ***Помилка щодо розвитку причинного зв'язку*** полягає у неправильному уявленні особи про дійсний розвиток причинного зв'язку між вчиненим нею КП і результатом, який настав. Таке неправильне уявлення не впливає на форму вини й відповідальність особи

наприклад, якщо особа, бажаючи вбити людину, стріляє в ділянку грудної клітини і вважає, що смерть настане від поранення серця, а в дійсності потерпілий помер від сильної крововтрати внаслідок поранення артерії, то така невідповідність передбачуваного і дійсного розвитку причинного зв'язку не виключає умислу на вбивство і відповідальність настає саме за умисне вбивство, тому що винний не помилявся в загальних закономірностях настання смерті від поранення життєво важливих органів

- ***Помилка відносно суспільно небезпечних наслідків*** полягає у помилковому уявленні особи про розмір спричиненої КП шкоди. Можливі два варіанти оцінки такої помилки. У першому, суб'єкт помилково вважає, що заподіяна ним шкода буде меншою, ніж та, яку він насправді спричиняє. У другому, суб'єкт має помилкове уявлення щодо кількісного розміру заподіяних ним збитків

наприклад, особа, умисно завдає удару потерпілому, який внаслідок падіння одержує смертельне ушкодження

- ***Помилка щодо особи потерпілого*** полягає в тому, що винний, вирішивши здійснити посягання на одну конкретну особу, помилково приймає за неї іншу особу, на яку і здійснює посягання. Така помилка не впливає на форму вини і на кваліфікацію вчиненого, за тієї умови, що ознаки потерпілого не є обов'язковими для КП, який задумав вчинити винний

наприклад, винний, бажаючи вбити С., вбиває В., помилково сприйнятого за С

Помилку в особі потерпілого необхідно **відрізняти від деяких випадків помилки в об'єкті**, зовнішньо схожих з помилкою в особі

наприклад, особа, бажаючи помститися судді, який постановив рішення не в її інтересах, чекає його ввечері на вулиці і спричиняє тяжке тілесне ушкодження. Однак виявляється, що вона помилилася і прийняла за суддю іншу людину. У цьому випадку хоча шкода заподіяна здоров'ю іншої людини, але помилка була не в особі потерпілого, а в об'єкті: винний спрямовував свої дії не тільки проти здоров'я, а й на заподіяння шкоди нормальній діяльності правосуддя. Питання про його вину і відповідальність тут повинно вирішуватися за правилами помилки в об'єкті: винний має відповідати за замах на КП, передбачений в ч. 3 ст. 377 КК – умисне заподіяння судді тяжкого тілесного ушкодження у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя

Непридатний замах має місце, коли об'єктивні ознаки складу КП (об'єкт і засоби вчинення КП), щодо яких в особи складається неправильне уявлення, не мають тих характеристик, властивостей, при наявності яких суспільно небезпечне діяння може спричинити настання шкоди.

Підвидами непридатного замаху є:

- ***замах на непридатний об'єкт*** — *постріл у людину, яка померла вже до цього через серцевий напад, викрадення пустого сейфа*
- ***замах з непридатними засобами*** — *намагання здійснити постріл при вбивстві людини зі зброї, що є несправною*

Таким чином, кримінально-правове значення має фактична помилка лише щодо тих обставин, які є об'єктивними ознаками відповідного складу КП.